

Aziz Nikolaos Kilisesi Kazısı ve Duvar Resimlerini Belgeleme, Koruma-Onarım Çalışmaları 2003

The Excavations at St. Nicholas Church and the Documentation and Conservation-Repair of the Frescoes, 2003

S.Yıldız ÖTÜKEN, Nilay KARAKAYA, Ayşe ÇAYLAK TÜRKER

Kültür Bakanlığı ve Hacettepe Üniversitesi adına yürütülen Demre Aziz Nikolaos Kilisesi Kazısı ve Duvar Resimlerini Belgeleme, Koruma - Onarım Çalışmaları 27 Ağustos-4 Kasım 2003 tarihleri arasında gerçekleştirildi. Kazı ekibi Türkiye'deki altı üniversitenin Sanat Tarihi, bir üniversitenin Tarih Bölümlerinden olmak üzere, Ankara Hacettepe, Kayseri Erciyes, İstanbul Marmara, İstanbul, Çanakkale 18 Mart, Antakya Mustafa Kemal, İstanbul Boğaziçi ve Almanya'daki Heidelberg Üniversitesi'nden öğretim üyeleri Prof. Dr. Thomas Corsten, Doç. Dr. Engin Akyürek, Dr. Nilay Karakaya, Dr. Vera Bulgurlu, Araştırma Görevlileri Ayşe Çaylak Türker, Özgü Çömezoğlu, Ebru Fındık, ve Hacettepe ve İstanbul Üniversitesi Doktora, Yüksek Lisans ve Lisans öğrencileri katılmıştır. Vehbi Koç Vakfı ve Onasis Vakfı'nın destekleriyle Duvar Resimlerini Belgeleme-Koruma ve Onarım Çalışmaları Kabaoğlu ve Ark. Rest. Rıdvan İşler'in başkanlığındaki ekiplerce gerçekleştirilmiştir.

2003 yılında kilisenin kuzeydoğu ekindeki C1-batı ve C2 yapıları içinde; kilisenin kuzey avlusunda yer alan Piskoposluk İkametgahı üst ve alt katında çalışılmıştır; yapı duvarında kullanılan 5. yy.'a ait bir devşirme mimari plastik öge dikkati çeker (Res 1). Ayrıca kuzey avlunun doğusunda ve batısında, kilisenin kuzey ekindeki K6 yapısı içi ve dışında, atriumun güneyindeki yapıda çalışılmıştır. İkametgahın bugüne kadar bilinmeyen alt kat odalarına girmek amacıyla batı bölüm alt kat duvarında yer alan kapıyı bloke eden set duvar kapı açıklığı demir çerçeve ve kolonlarla askıya alınmıştır. Kapı açıklığı kilise ve ek yapılarda, ayrıca kazıda ortaya çıkarılan tüm yapılarda görülmeyen bir özelliğe sahiptir; dıştan içe doğru daralmaktadır. Kapı üstündeki lentonun

The excavations at St. Nicholas Church at Demre, and the "Documentation and Conservation of Frescoes Project" have been undertaken on behalf of the Ministry of Culture and Tourism, and Hacettepe University. The campaign of 2003 was conducted from the 27th of August to the 4th of November. The excavation team comprised members from the art history departments of 6 Turkish universities and from the history department of one university: faculty members Thomas Corsten, Engin Akyürek, Nilay Karakaya, Vera Bulgurlu, research assistants Ayşe Çaylak Türker, Özgü Çömezoğlu, Ebru Fındık from the universities of Hacettepe in Ankara, Marmara, Boğaziçi and Istanbul Universities in Istanbul, 18 Mart University in Çanakkale, Mustafa Kemal University in Antakya and Heidelberg University in Germany and undergraduate, graduate and PhD students from Hacettepe and Istanbul Universities. The fresco conservation, documentation and repair project, financed by the Vehbi Koç and the Onassis Foundations, was conducted under the supervision of the architect Cengiz Kabaoğlu and the restorer and archaeologist Rıdvan İşler.

The work in 2003 was carried out in structures C1-west and C2 of the northeast annex and in the upper and ground floors of the Bishopric Residence in the north courtyard of the church: one 5th century piece of architectural sculpture re-used in the wall is worth noting (Fig. 1). In addition, work was also carried out to the east and west of the north courtyard, on the inside and outside of the building K6 of the northern annex and in the structure to the south of the atrium. In order to gain access to the lower rooms of the residence, the blocked

Res. 1 / Fig. 1

dışa bakan yüzü profillidir; ancak taş set kaldırıldığında bu parçanın üzerindeki “tabula ansata” yazıt ortaya çıkmış ve lento'nun orijinalde devşirme bir lahit parçası olduğu anlaşılmıştır.

Kuzey avlunun batısında yapılan çalışmalarda ortaya çıkan bazı duvarların izi sürülerek bu alanda var olduğu anlaşılan büyük bir yapının boyutları tespit edilmiştir. D yapısı olarak tanımladığımız bu yeni yapı kilise ve ek yapı eksenlerinden farklı olarak güneydoğu-kuzeybatı yönündedir (Plan 1). Yapının oturma kotunu tespit etmek için 2.00 m. kottan 0.20 m.'ye inildiğinde düzgün levhalarla kaplı zemin döşemesi bulunmuştur. Kazı alanında erken dönem yapıları zemin kotuyla uyum sağlayan bu döşeme ve kısmen belirginleşen mimari veriler yapının önemine işaret etmektedir. D-yapısı uzunlamasına dikdörtgen planlıdır; 2003 yılı kazısı sonunda uzunluğu 25.40 m.'ye ulaşmıştır, eni ise dıştan 6.70 m.'dir. Yapı içte enlemesine iki duvarla üç bölüme ayrılır; güney ve kuzeyde birbirine simetrik yerleştirilen iki bölümden güneydeki (D1 bölümü) içte 4.60x5.00 m., kuzeydeki (D3 bölümü) ise içte 5.00x5.00 m. boyutlarındadır. İkisi arasındaki uzunlamasına dikdörtgen planlı bölüm (D 2 bölümü) içte 5.00x1.10 m. doğu-batı 5.00 m. boyutlarındadır. Güney ve kuzeyde yapının sınırları tam olarak ortaya çıkmamıştır; mimari veriler D1 bölümünün batıya ve güneye doğru devam ettiğine işaret eder. D3 bölümüne geçiş kuzeydeki yuvarlak kemerli ikiz bir arkadla sağlanmıştır; ayrıca bu arkadın bitişiğinde batıya doğru uzanan diğer bir arkadın kemer başlangıcı ortaya çıkmıştır. D1 bölümünde ortaya çıkan arcosolium tipindeki mezar yapısı hiç şüphesiz 2003 yılının en ilginç bulgusudur. Düzgün kesme taşla inşa edilen arcosolium doğu-batı yönünde beşik tonozla örtülüdür; tonoz açıklığı batıda kademeli

doorway in the ground floor of the western wall was supported and lifted with an iron frame and pillars. This doorway has an unusual feature, not observed in the church or the annex or in any structure unearthed so far: it becomes narrower from the outside towards the inside. The lintel has a profile on the outside; however, when it was lifted, it was seen that the lintel was originally a sarcophagus fragment with a tabula ansata that was reused here.

Tracing the remains of some walls unearthed in the western part of the northern courtyard the dimensions of a large structure were measured. This new structure, named Building D, has a southeast-northwest orientation, different to the church complex (Plan 1). Excavations began at 2.00 m and continued down to 0.20 m, when a floor pavement of regular slabs was reached. This flooring conforms to the ground level of the early structures of the church complex and the architectural data gradually emerging point to the importance of this structure. Building D is a rectangle; its length had reached 25.40 m by the end of the 2003 campaign, while its width is 6.70 to the outside. The structure is divided into three by two lateral walls: the two symmetrical chambers at both ends measure 4.60x5.00 m (D1, south) and 5.00x5.00 m (D3, north), and the chamber in between (D2) measures 5.00 by 1.10 m and east-west 5.00 m. The structure has not been excavated to its full length as yet; and architectural evidence suggests that D1 extends further to west and to south. Access to D3 is via a twin arcade with round arches; and the start of another arcade adjoining this one and extending to the west has been brought to light. The arcosolium type tomb unearthed in D3 is the most important find of 2003. The arcosolium is built of finely dressed stones and is covered by a barrel vault in an east-west direction and the vault span is bordered with a two-stepped stone arch in the west. The arcosolium floor at 1.37 m is paved with dressed stones and the reused stone slabs (upper level is 1.50 m) cover as lids, the cist burials lying beneath. One of these slabs is noteworthy for its fine craftsmanship as are the frescoes behind it on the east wall. The fresco depicts the Virgin and Child Christ; the Virgin pointing at Christ with her right hand, a scene known as “Theotokos Hodegetria”. When the lid of the grave was lifted, it was understood that the tomb had been used for multiple burials.

To the west of K6 in the northern annex, excavation went down to the floor that was paved with fine slabs and the well preserved pavement fragments in opus

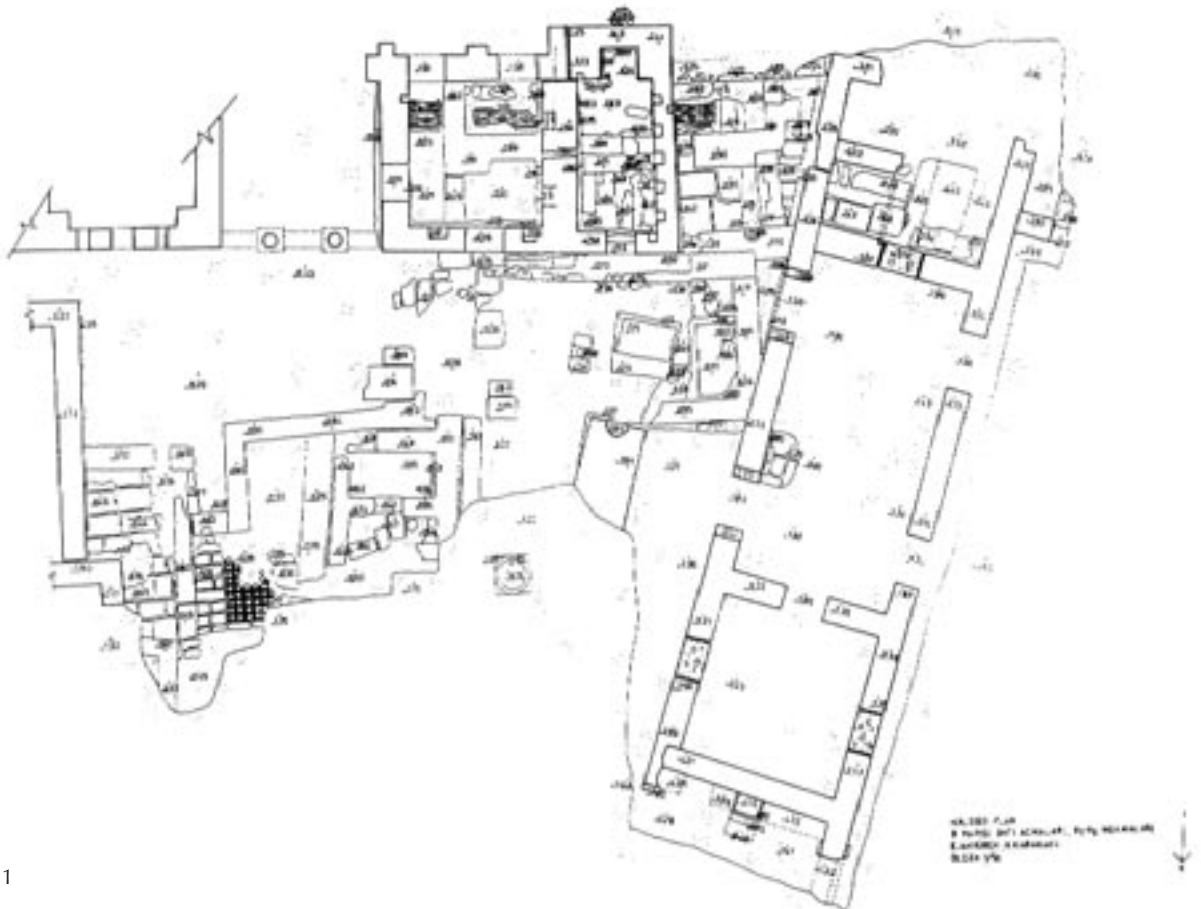
iki taş kemerle sınırlanır. Arkosolium zemininin 1.37 m. kotta düzgün kesme taşla döşendiği ve üstünde yer alan devşirme taş levhaların (üst kot 1.50) zemin altındaki sandık mezarların üzerine kapatıldığı anlaşılmıştır. Bunlardan kuzey tarafta yer alan bir mezar özenli işçiliğinin yanı sıra, arkada, arkosoliumun doğu duvarında aynı hizada yer alan bir fresko nedeniyle dikkati çekmektedir. Freskoda Meryem ve çocuk İsa tasvir edilmiştir; Meryem sağ eli ile oğlu İsa'ya işaret eder şekilde tasvir edilmiştir; bu tasvir ikonografide "Theotokos Hodegetria" olarak tanımlanır. Mezarın üzerindeki taş kapak kaldırılmış ve içinde birden fazla bireyin gömüldüğü tespit edilmiştir.

Kuzey ek yapının K6 bölümü batısında düzgün levhalarla döşeli zemine inilmiş ve 0.20 m. kotta opus tessellatum tekniğinde, iyi durumda günümüze gelmiş bir döşeme fragmanı ortaya çıkarılmıştır. Renkli tesseralarla yapılan döşeme, dört sivri yapraklı çiçek motifi ve iç içe yerleştirilmiş V'lerle bezeli iki pano içerir; batıda ise mermer levhalarla sınırlanır, bu fragmanın önceki kampanyalarda kuzey ek yapının K5 ve K6 bölümleri içinde ortaya çıkartılan döşemenin devamı olduğunu

tesselatum technique at 0.20 m were exposed. The pavement with colored tesserae has two panels decorated with four-petal flowers and chevrons and is bordered with marble slabs to the west. This pavement is a continuation of the pavement unearthed in K5 and K6 in previous seasons. The foundation walls and pavement brought to light in the west show that the first building to be built here was longer than the present domed basilica.

In the 2003 campaign numerous small finds were recovered including ceramics, glass and metal materials dated to the Roman, Byzantine and post-Byzantine periods. The largest group comprises ceramic finds that are datable to a wide time-span, from the 1st century B.C. through to the 19th century.

Ceramics finds from the Late Roman-Early Christian period include: oil lamps, red slipware and painted ware. The oil lamps mostly comprise examples of the Ephesian type. One oil lamp recovered in the 2003 season and dated to the 5th and 6th centuries has a

Plan 1

kanıtlar. Batı alanda tespit edilen doğu-batı yönündeki temel duvarlar ile yer döşemesi ilk yapının kubbeli bazilikadan daha uzun olduğunu belgeler.

2003 yılı çalışmalarında Roma, Bizans ve Bizans sonrası dönemlere tarihlenen seramik, cam ve madenden üretilmiş çok sayıda küçük buluntu ortaya çıkarılmıştır. Küçük buluntular arasında seramikler sayısal yoğunlukları ve M.Ö. 1. yy.'dan 19. yy.'a kadar geniş bir zaman dilimine tarihlenmeleriyle dikkati çekmektedir.

Geç Roma-Erken Hıristiyan Dönemi'ne ait seramikler arasında kandiller, kırmızı astarlı ve boyalı örnekler yer alır. Kandiller arasında yoğunluk Efes tipi örneklerindedir; 2003 sezonunda ortaya çıkarılan ve 5. yy.-6. yy.'lara tarihlenen kandillerden birinin arkasında ayak biçimindeki çömlekçi işaretine rastlanmaktadır (Res. 2). Bu işaretinin bulunduğu bir örnek 1996 yılı kazılarında ortaya çıkarılmıştı ve bu yıl ikinci bir örnek eklendi. Bu işaretin bulunduğu kandillere Efes ve Knidos örnekleri arasında rastlanmaktadır.

6.-7. yy.'lara tarihlenen boyalı seramiklere ait kase, saklama-ısıtma kapları ile testi formundaki kaplara ait ağız ve kulp parçaları ortaya çıkarılmış. Ayrıca kırmızı astarlı seramiklere ait kase ağız ve kaide parçaları bu döneme ait yoğun buluntulardır.

Bizans Dönemi sırsız günlük kullanım kapları arasında kase, saklama-ısıtma kapları, kapaklar, testi ve amphoralara ait ağız ve kulp parçaları ile süzgeçli testilere ait ağız ve süzgeç parçaları, ayrıca unguentariumlara ait gövde ve kaideler ortaya çıkarılmıştır. Bunların yanı sıra K6 yapısı içindeki sondajda -0.75(-103) kotunda M.Ö. 1. - M.S. 2. yy.'a tarihlenen amphora tutamakları ve ikiz kulplar ile K6 mekanı içindeki sondajda Kos amphoralarına ait bir örnek ortaya çıkarılmıştır. Amphora doğu-batı yönünde yerleştirilmiştir; ağız ve dip kısmı bulunmaz ancak kulp başlangıcından ikiz kulplu olduğu anlaşılmaktadır. Bu amphora ile birlikte bebek kafatasına ait kemik parçaları ortaya çıkarılmış ve başı doğuya gelecek şekilde yerleştirilen bir iskeletin varlığı tespit edilmiştir; iskeletin devamı amphora içinde takip edilmektedir. Amphoranın batı ucunda siyah boyalı, ince cidarlı bir kase sağlam olarak ortaya çıkarılmıştır.

2003 yılında ortaya çıkarılan Bizans sırlı seramikleri arasında ince sgraffito, sgraffito, kazıma, champleve-kazıma ve boyama teknikleri ile karşılaşılmıştır. En yoğun grubu ise Ege Kapları oluşturmaktadır. Bu grupta yer alan kaplardan birinin parçaları üzerinde bir kuş figürünün başı ve ağzında taşıdığı bitki görülmektedir. Demre'de önceki yıllarda ortaya çıkarılan örneklerde

Res. 2 / Fig. 2

potter's mark shaped as a foot on its back (Fig. 2). The first example bearing this mark was found in 1996 and this year a second one was found in our excavations. Oil lamps with this mark have been found among the examples from Ephesus and Cnidos.

Among the painted ware from the 6th-7th centuries are bowls, storage vessels, and rim and handle fragments belonging to jugs. In addition, rim and base fragments belonging to the red slipware are among the largest groups of ceramics from this period.

Among the daily ware from the Byzantine period are bowls, storage and cooking vessels, lids, and rim and handle fragments belonging to both jugs and amphorae, and fragments from rims and strainer fragments belonging to strainer jugs, alongside body and base fragments belonging to unguentaria. Moreover, at the -0.75 (-103) level, in the sounding trench in K6 were found amphorae handles and twin handles that were dated to the period from the 1st century B.C. to the 2nd century A.D. In this sounding trench was also found an example of a Kos amphora. This amphora was placed in an east-west direction and its rim and base are missing; however, from the springing of the handle, it is understood to have had a twin handle. Together with this amphora, a skull belonging to a baby was also found, and the presence of a skeleton with its head toward east became clear; the rest of the skeleton followed the amphora. To the west of the amphora was found an intact thin walled black colored bowl.

The Byzantine pottery recovered in 2003 included examples of fine sgraffito, sgraffito, incised ware, champlevé-incision and painted techniques. The largest group includes Aegean ware, one of which has a bird's head

karşılaştığımız bu figür İzmir Arkeoloji Müzesi'ndeki örneklerde yer alan kazıma tekniğindeki su kuşları etrafında da dikkati çekmektedir. Bunun yanı sıra tahrip olmuş ancak üzerlerindeki kuş ve tavşan figürlerinin seçilebildiği örnekler bulunmaktadır.

2003 yılı kazılarında 5 sikke ele geçirilmiştir; üçü tahrip olduğundan okunamaz; diğer iki sikkeden biri Herakleios ve Herakleios Konstantin (610-641) dönemine diğeri Anonim B grubunda bir sikke olup IV. Mikael (1034-1041) dönemine aittir. Ayrıca ön yüzünde Theotokos Nikopoia ve arka yüzünde Başmelek Mikael büstleri bulunan 11. yy.'a ait bir kurşun mühür ortaya çıkmıştır.

Kilisenin güneyindeki mezar odasında Aziz Nikolaos'un yaşamına ait 16 sahne ve 4 bayram sahnesinin koruma ve onarım çalışmaları 2003 yılında bitirilmiştir. Azizin yaşamından Deniz mucizesi olan "Beytullahim'e Yolculuk"un tümü, "Çocuğu olmayan aileye Nikolaos'un yardımı" sahnesinden azizin portresi (Res. 3), "İsa Golgota Yolu'nda" sahnesinden bazı figürler, ayrıca üçüncü güneydoğu şapeldeki "Deesis"teki Meryem figürü ve Piskopos Eleutherios rötuşlanmıştır.

Res. 3 / Fig. 3

holding a plant in its beak depicted on the surviving fragments. This image was also encountered in the finds from previous years and the closest parallels are to be seen on examples from the Izmir Archaeological Museum, showing incised water birds. In addition, there are also fragments bearing depictions of birds and rabbits.

The 2003 campaign yielded 5 coins, three of which are illegible due to damage. Of the two legible coins, one belongs to the reign of Herakleios and Herakleios Konstantinos (610-641) while the other is an Anonymous B and dates to the reign of Mikhael IV (1034-1041). In addition, a lead seal bearing a depiction of Theotokos Nikopoia on the obverse and the Archangel Michael on the reverse, has been dated to the 11th century.

The conservation and repair work concerning the frescoes in the burial chamber to the south, that depict 16 scenes from the life of St. Nicholas and 4 feast scenes, was completed in 2003. The following scenes were retouched: the entire scene of the "Voyage to Bethlehem", of the sea miracle; the portrait of Saint Nicholas in scene portraying: "Nicholas assisting the childless family" (Fig. 3); some figures were retouched in the scene showing: "Jesus on the way to Golgotha"; and the figures of Mary and the Bishop Eleutherios in the "Deesis", painted in the third southeastern chapel.